

Н. ЖҮСІПОВ

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ БҰҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАҚСАТТАҒЫ БАСЫЛЫМДАР

Бұқаралық сипатта жарияланған фольклор, көбінесе жалпы халыққа арналатыны белгілі. Ондағы қойылатын негізгі мақсат: жұртты оқу-білімге шақыру, жалпы ағартушылық көзқараспен қатар, фольклорды үгіт-насихат, тәрбие құралы т.б. есебінде де қолдану. Жалпы, Қазан төңкерісінен кейінгі жиналған фольклор үлгілері баспасөз беттерінде жүйелі түрде басылып отырды. Фольклор үлгілері жинақталған көп томдықтар түрінде басылым көрді. Баспа бетінде жарияланған фольклорлық мәтіндердің көлемі, сипаты түрліше болып келді. Оның бірінде жай мәтін беру, не мәтінмен бірге түсіндірме беру, ал енді бірінде өз ойын да ортаға салу сияқты жағдай бар.

Сондай-ақ бұқаралық сипаттағы фольклор үлгілері жергілікті газет-журналдар беттерінде жиі жарияланды. Мәселен, «Дала уалаяты газетінде» жарияланған мәтіндер фольклордың барлық жанрларын (ертегі, аңыз әңгімелер, тұрмыс-салт жырлары, шешендік сөздер, мақал-мәтелдер, айтыс, эпостық жырлардан үзінділер т.б.) қамтиды. Көбінесе, фольклордың ертегі мен аңыз-әңгіме жанрлары көптеп басылған. Сондай-ақ 1882–1901 жылдары басқа да басылымдар тәрізді «Дала уалаяты газеті» беттерінде саяси-экономикалық, қоғамдық-әлеуметтік мәселелермен қатар т.б. түрлі фольклор үлгілері, фольклор жарияланымдарына қатысты 20 шақты мақала да жарық көргені белгілі. Онда фольклор бірде танымдық сипатта орын алса, бірде біртұтас ұлт болып қалыптасу үшін қажеттілік тұрғысынан, бірде шаруашылық мәселелерін (егін егу, бал арасын өсіру т.б.) дәріптеуде, бірде ғылымның пайдасы, бірде әйел теңдігі мәселесі, бірде жастарға үлгі-өнеге, насихат, тәрбие көзі ретінде, бірде адам бойындағы жат, теріс іс-әрекеттерін сынау үшін, бірде жер-су атауларының тарихнама көзі т.б. ретінде алынғаны мәлім.

Қазақ басылымдары арасында XX ғасыр басында «Серке» (1907), «Қазақ газеті» (1907), «Қазақстан» (1911) т.б. газеттері жарыққа шықты [1]. Полиция тарапынан қысым көру, немесе газет ұжымы ішіндегі кикілжің әсері тәрізді т.б. түрлі жағдайларға байланысты «Серке» мен «Қазақ газетінің» 1-2 саны ғана шығып тоқтады.

«Қазақстан» газетінің (2 тілде) 14-15 саны шығып үлгерді. Газет беттерінде ғылым пайдасы, кәсіп ету, өнер-білімді дәріптеп, орыс мәдениетінен үйрену, адамның теріс мінездерін сынау т.б. тәрізді біраз мәнді мәселелер көтерілгенімен, бір өкініштісі қазақ фольклортану ғылымына қатысты мақалалар берілмеген (шамасы басып үлгермесе керек). Сонымен қатар «Сарыарқа» (1917), «Бірлік туы» (1917) т.б. газеттерінде фольклор үлгілері кездеспейді [2]. Көбінесе мұнда қазақтың белгілі ақын-жазушылары, әдебиеттанушы-ғалымдары: Ә.Бөкейханов, М.Дулатов, Х.Ғаббасов, С.Торайғыров, Ж.Аймауытов, М.Әуезов, С.Дөнентаев, Б.Майлиннің т.б. өлеңдері, әңгімелері, мақалалары т.б. басылған [2, 56-58].

«Алаш» (1916) газеті Ташкент қаласында аптасына бір рет шығып тұрды, отырықшылық пен ағарту мәселелерін т.б. көтерген; сот ісін жөндеу, әйел тақырыбымен қатар, мақал, жұмбақ, ертегі нұсқаларын да жариялап отырған. Мәселен, онда Баржақсин Ахметтің «3000000 (үш миллион) күн» атты мақаласы берілген [3]. Мақалада қазақ елінің жер көлемі беріледі де, соңынан әйел тақырыбына қатысты мақал-мәтелдер шоғыры келтірілген. Ал, келесі мақалада Жәдігер Жәністің жұмбақпен жазылған өлеңі бар [4].

Сондай-ақ Н.Құлжанова [5] мен Л.Н. Толстой атынан берілген (аударма) [6] ертегілер де кездеседі. Мұның бәрі XIX ғасырдың соңы мен 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейін шығып тұрған қазақ газеттері беттерінде шаруашылық, мәдениеттің басқа да салаларымен қатар фольклор үлгілеріне де назар аударылып отырғанын дәлелдейді. Жалпы, бұл тұста отаршыл ел басқарушыларының түрлі ашық та, жабық қысымдарына қарамастан, фольклор жинау, фольклортану саласында аз да болса ілгерілеу орын алған.

XX ғасырдың басында Троицк қаласының «Энергия» баспаханасынан қазақ тіліндегі қазақтың тұңғыш журналы «Айқап» (1911–1915) шықты [7]. Бұл да басқа басылымдар тәрізді саяси, әлеуметтік, экономикалық т.б. мәселелермен қатар, көбінесе әдебиет пен мәдениеттің т.с.с. жанашыры болғаны аян. Журнал беттерінде қазақтың белгілі ақын-жазушылары, ғалымдары:

А. Байтұрсынов, Ә. Бөкейханов, Ә. Ғалымов, С. Дөнентаев, М. Дулатов, Т. Жомартбаев, М. Жұмабаев, Қ. Қеменгерев, М.-Ж. Көпеев, Ғ. Қарашев, Ш. Құдайбердиев, Б. Майлин, С. Сейфуллин, С. Торайғыров т.б. еңбектері жарық көрген. Онда қазақтың шаруашылық, жер-су құқығы, сайлау төңірегіндегі, әйел теңсіздігі, соғыс әсері, елдің тарихы, оқу-ағарту, тәрбие, тіл мен әдебиет т.с.с. мәселелермен қатар қазақ фольклорына қатысты еңбектер де жарияланды. Мәселен, белгілі фольклор үлгілерін жинаушы А. Баржақсинның «Ашық хаты» берілді [8]. Онда қазақтың 1300 мақал-мәтелінің жиналып, орыс тіліне аударылғандығы, Омбы музейі арқылы кітап шығару әрекеті мен Г.Н. Потаниннің қазақ тіліндегі ертегілерді жинауы туралы құнды деректер келтірілген [9]. Демек сонау ХХ ғасыр басында да фольклор нұсқаларын жинаудың қаншалықты маңызды екендігі және оларды насихаттауда басқа тілдерге аударылу қажеттігі, сонымен қатар фольклор үлгілерінің ғылыми басылым көруі мәні баспа бетінде көтерілді. Мұның бәрі сол кездегі фольклортанушы ғалымдардың фольклорды насихаттау, әрі дәріптеу ісін т.с.с. қолға алғанын дәлелдейді.

ХХ ғасырдың басында қазақ басылымдарының көшбасшысы болған «Қазақ» газетінің 1913 жылдың 2 ақпаннан бастап 1918 жылға дейін Орынбор қаласында 265 саны шыққаны, газет редакторлары қызметін белгілі ақын А. Байтұрсынов пен М. Дулатов атқарғаны т.б. мәлім [10]. «Қазақ» газеті беттерінде қазақтың белгілі қоғам қайраткерлері, ғалымдары, ақын-жазушылары: Ж. Аймауытов, М. Әуезов, А. Байтұрсынов, Ә. Бөкейханов, С. Дөнентаев, М. Дулатов, І. Жансүгіров, Т. Жомартбаев, Қ. Жұбанов, М. Жұмабаев, М.-Ж. Көпеев, Ш. Құдайбердиев, Б. Майлин, С. Торайғыров, М. Тынышбаевтардың мақалалары басылым көруінен-ақ, газет беттерінде көтерілген мәселелердің қаншалық маңызды, қаншалықты қажетті және қозғаған тақырыптардың әр алуан екендігі көрінеді. Газет материалдарын тақырып жағынан топтап, түйіндесек, Ресей отаршылдығы дәуіріндегі Қазақстан; Патшалық Ресейдің аграрлық саясаты; қоныс аударуға байланысты материалдар; Ресей мен шетел мемлекеттерінің арасындағы қарым-қатынастар; Бірінші дүниежүзілік соғыс; Ақпан төңкерісі; Қазақ елінің өкімшілік және сот құрылысы; Мемлекеттік думалар; Мұсылман фракциясы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы мәліметтері; тарих, археология, эт-

нография, әдет-ғұрып, ойын-сауық; дін мәселелері, көркем шығармалар және оларға қатысты сын пікірлер; оқу-ағарту, тәрбие, денсаулық, газет-журнал шығару ісі. Біз үшін ең бастысы мәдениет және әдебиет мәселелері т.б. қамтылуы. Мәселен, онда қазақ фольклорына қатысты мақалалар да кездеседі. Жалпы фольклорға қатысты 8 нұсқа басылым көрсе, оның ішінде 7 нұсқасы аңыздар, оның 5 үлгісі аударма түрінде (аударған Ә. Бөкейханов) [11], тек 2 үлгісі қазақ арасынан алынған [12]. Мәселен, мұндағы «Жаланаңша баба» атты аңызды Құрбан қажы аузынан жазып алған Торайғыр деген сілтеме бар [13]. Демек нұсқаны ауызба-ауыз тәсілі арқылы қағазға түсірген Сұлтанмахмұт Торайғыров болса, ал мәтінді жеткізуші Құрбан қажы есімі көрсетілуі – бәрі фольклорлық нұсқаның паспорттық төлқұжатына қажетті дерек көздері болады. Бірақ та үлгінің қай жерде, қай кезде қай уақытта т.с.с. жазылынып алынғанына қатысты деректердің болмауы кемшіліктен гөрі, жазып алушы С. Торайғыровтың ол талапты білмеуі, яғни онда арнайы фольклортанушылық дайындықтың болмауымен түсіндірілсе керек. Дегенмен ХХ ғасыр басындағы басылым беттерінде, осындай үлгінің қай тәсіл арқылы, кімнің аузынан жазылынып алынды деген мәліметтің бірге берілуі т.б.- бәрі қазақ фольклортану ғылымында сол тұстағы халықтық нұсқаларды ғылыми жариялаудағы жетістігі, аз болса да ілгерілеуі деп бағалаған жөн.

Сондай-ақ онда ертегі нұсқасы басылған [14], оның өзі парсы тілінен аударылып берілген (аударушы Қ. Жастабанов). Сонымен қатар фольклортану ғылымына қатысты түрлі сын пікірлер де бар. Белгілі ғалым Г.Н. Потанин [15] төңірегіндегі жазылған мақалалардың дені, көбінесе ғалымның 80 жасқа толуына орайластырылып басылған. Онда Г.Н. Потанин өмірбаяны, ғылыми-этнографиялық, халық ауыз әдебиетін жинаудағы еңбектері, Қарқаралы жерінде қазақтың 27 ертегісін жазып алғаны турасында т.б. мағлұматтар берілген. Белгілі ғалым Ә. Бөкейхановтың «Қара Қыпшақ Қобыланды» атты сын мақаласы да осы «Қазақ» газетінде басылым көреді [16]. Мақалада «Қобыланды батыр» жырының тарихы, белгілі ғалым Ш. Уәлихановтың жинаған фольклор үлгілерінің Санкт-Петербургтегі географиялық қоғам архивінде сақталғандығы т.с.с. дерек көздері сараланған. Ал, келесі бір басылған мақалада [17] «Қобыланды батыр» жырының басылып шыққаны төңірегінде мәлімет берілген.

«Қазақ» газеті: өз кезіндегі үкіметтің бұйрық-жарлықтарын; ішкі және сыртқы хабарларды; Мемлекеттік Дума және Мемлекеттік Кеңес жұмысын; қазақтың тарихы мен тұрмыс жайын; этика, тарих, этнография, мәдениет мәселелерін; экономика, сауда, кәсіп, ауыл шаруашылығы; халық ағарту, мектеп, медресе, тіл және әдебиет мәселелерін; тазалық, денсаулық; фельетондар, жеделхаттар т.б. тәрізді рұқсат етілген мәселелерді көтерумен қатар, ара-тұра қазақ фольклортану ғылымына да қатысты ғылыми мақалаларды жариялаумен де шұғылданды. Және таралымы 3000 данаға дейін жеткендігін ескерсек, газеттің ел арасында фольклорды насихаттауда, әрі дәріптеуде, әрі өскелең ұрпақты тәрбиелеуде танымдық та ақпараттық та, тәрбиелік те қызметтер атқарғандығы көрінеді.

Қазан төңкерісіне дейінгі және кейінгі дәуірлерде бірнеше газет-журналдар шығып, оларда мәдениетке, тіл мен әдебиетке т.б. көп назар аударылып отырды, алайда ол еңбектер сол жылдары бағаланбай қала берді. Тіл, әдебиет, тарих т.б. мәселелер төңірегіндегі зерттеушілер негізінен фольклорды үгіт-насихат үшін пайдаланса, бірде оларды ұлттық көзқарас үшін де т.б. пайдаланған.

Қазан төңкерісінен кейін Орынбор, Қызылорда, Алматы қалаларында 1921 мен 1932 жылдар аралығында аптасына үш рет «Еңбекші қазақ» газеті шығып тұрғаны белгілі. Газет беттерінде Кеңес үкіметі тұсындағы қазақ елінің саяси, экономикалық, әлеуметтік т.с.с. мәселелері көтерілді. Сондай-ақ 1920–1930 жж. мақалаларда қазақ фольклорын тездетіп жинау керектігі төңірегінде де сөз қозғалды. Мәселен, газет бетінде «Қазақ әдебиетіндегі орынды һәм орынсыз сындар туралы» атты мақала [18] соңында Ғабділхалим Ерғалиұлы, Баймұрза Ершұлы, Белмұхаммедалин, Қ. Жәлдемалиев, Жолдыбай, Ахметов, Мәжит Дәулетбайұлы, Ж. Жәйлібеков тәрізді азаматтар есімдерімен бірге «Мәскеудегі Күншығыс Ортақшылдар университеті студенттерінен» деген сілтемесі бар. Мақалада қазақ әдебиетінің жарық дүниеде орын алғаны жуырда ғана дей отырып, адамзат тұрмысы қалай өзгерсе, өзгеріс жасалса, әдебиет те өзгермек, өзгеріс жасамақ деген пікірлер келтірілген. Сондай-ақ: «Қазақта әдебиет шыққаннан бастап қазақтың тұрмысы, қазақтың еурпы өзгеріліп келе жатыр. Осы күнгі революция болғаннан бері қарай адымдаған қазақ әдебиетінің жемісті жерлерін алып, ескі шыға бастаған кезіндегі әдебиетпен салыстырып қарасақ, арасында көп айырымша бар. Ескі кезде қазақ

қандай ескі, надан болса, әдебиет те сондай ескі тұрмысқа өлшеніп жазылған, шығарылған сурет (картина) сықылды. Ол кездегі қазақтың тұрмысы қандай болса, тілегі, ұстаған мақсаты не түрде болса, әдебиет те сол мақсатқа жауап есебінде, жетекші есебінде шығарылған», — деген сол кез ерекшелігін танытатын пікірлердің де өз кезегіндегі қазақ фольклортану ғылымына өсер етпей қоймағаны да сөзсіз [19]. Және де сынды келеке, өзіл орнына ұстамай, алдымен «революция» жолымен жалшы, кедей сынға салып, содан кейін ғана жазушылар сынға салулары тиіс т.б. дегенді де жазады.

Келесі бір ойласу ретінде жазылған «Әдебиет туралы» мақалада (соңынан Жақан деген есімі жазылған) өз алдына жеке көңіл бөлмей келген балалар әдебиеті мәселесі көтеріледі [20]. Мақалада сол кездегі өмірге келген «социалдық» құрылыстың елдің саяси өміріне де, шаруашылығына да, әлеуметтік тұрмысына да т.с.с. жаңа мазмұн мен форма өкелгені сөз болады. Әсіресе жас буын балалар социалдық құрылысымыздың кірпішін қалаушылар, болашағы дей отырып, балалар әдебиетіне де үлкен көңіл бөлу керектігі айтылады. Бұрынғы заманда балалардың руһын Құдайға нандыру, аруаққа табындыру, құлдық қылу, ұлықты сайлау, байды құрметтеу сықылды т.с.с. тәрбие көздерінің күні көкке ұшты, шаңырағы ортаға түсті дей отырып, ендігі дәуір басқа, балаларды тапшылдық, интернационалдық, социалдық құрылысымызға қарай т.б. тәрбиелеу керектігін паш етеді.

Сол арқылы балаларды болашақ құрылысқа даярлық, тәрбие аларлық, жетекші боларлық әдебиет жасау керек деген мәселені көтереді. Сонымен қатар Жүсіпбек Аймауытовтың «Жаман тымақ» атты еңбегінде «орыстан езіліп едік, өз алдына ел болсақ» дегендей ұлтшылдық сарын бар деген т.б. автордың сынаржақ пікірлері де баршылық: «Ендігі жерде балалар әдебиеті туралы менің ұсынысым мынадай:

1. Балалар әдебиеті жас балаларды социалдық құрылысымызға бейімдерлік болсын. Интернационалдық тәрбие берерлік темаларға негізделіп жазылсын.

2. Ауылдың өзгерісі, төңкеріс шаралары, коллектив, артель, завод-фабрик, өндіріс орындары, жұмысшы тұрмысы, кулак, байлардың қылықтары, кедей, батрактардың байға қарсы шабуылы сықылды темалар қысқа-қысқа жеңіл түрде балаларға танысарлықтай етіп жазылатын болсын. Әсіресе, тап тартысын елестетерліктей, балаларға ұғындырарлықтай етіп жазылсын.

3. Көбінесе, діншілдік, ескілік, қиял, ертегі, албасты, жын, шайтан, құбыжық, қыдыр, бата сықылдылардың өтірік екендігін дәлелдеген кішкене кітапшалар шығатын болсын.

4. Балаларға ескі ертегі, ескі әңгімелерді жазғанда, олар бас қатырарлық, балаларды тұманда қалдырарлық, ескілікке бағындырарлық, болмашыға сендірерлік (образ мифический) түрде жазылмасын. Әңгіме болғанда жақсылары жазылатын болсын. Ертегі, ескі әңгімелерді жазғанда, аса сақтықпен жазылсын. Балаларды бір түрлі сезімге жетектерлік болмасын.

5. Қысқаша жұмбақтар, ойлап тапқыштар, бесік күйлері, тақпақтар, балалардың көңілін ашарлық қызықты әдебиеттер де молайсын.

1. Әсіресе шаруашылық, еңбек сую, жігерлі болу сықылды тәрбиеге икемдерлік кітапшалар көбеюі керек.

2. Комсомол, пионер тұрмыстары, төңкеріс мейрамдары, партия бағытына бейімдерлік темаларға да жазылу керек.

3. Қазақстан баспасы бұл іске көңілін бөліп, оқу, ағарту орындары, педагог, жазушы, суретшілер (художник) мен пікірлесе отырып, балалар әдебиетін көркейтуге күш жұмсасын.

4. Осы күнге шығып жүрген балалар әдебиеті тым қымбат. Әрине суретті, әшекейлі болғандықтан қымбат түсетін шығар. Әйтсе де, мүмкіндігінше арзан бағалы болуына көз салынсын», — делінген [20,3]. Міне, мұндай кезең ерекшелігін дәйектеген мақалалардан сол кездің өзінде де қазақ фольклорын балалар әдебиеті үшін қажетті дерек көзі ретінде пайдаланумен қатар, Кеңес үкіметі тұсындағы тап тартысы, әдебиеттің партиялылығы т.б. тәрізді теріс идеологияларды тану үшін, елдің ой-санасын игеруге бағытталған саяси күресте де арнайы сұрыптау, жіктеуден өткен фольклорды үгіт-насихат құралы ретінде пайдалануға тырысқандықты көреміз.

Бұл сияқты мақалаларға керісінше пікірлер де айтылып жатты. Мәселен, «Григорий Николаевич Потанин» деген мақалада [21] Ә. Бөкейханов Г.Н.Потаниннің әкесі хақында және досы Шоқан Уәлиханов жайында т.б. құнды деректер келтіреді. Сонымен қатар Г.Н.Потаниннің жазған еңбектеріне, өмірбаянына т.б. шолу жасайды: «1915 жылы Г.Н. 80 жасқа толды. Г.Н. атына бағыстап шәкірттері кітап басты. Соған қосылып қазақтың өлеңін, жырын, мақалын біздің қазақ жастары да баспақ болды. Мына «Ер Сайын» мұның басындағы Ахметтің «Г.Н.-қа тартуы» сонда басылмақ болған еді. Күншығыс баспасы баспақ болып

отырған Баржақсыұлы Ахмет жиган «Мың бір мақал да» Г.Н.-қа қалап басылмақ еді», — делінген [22]. Міне, бұдан біз ХХ ғасырдың басында қазақ фольклортану ғылымында белгілі бір фольклор үлгілері жарияланғанда, арнайы бір тапсырыс көлемінде де, кейде белгілі бір мерейтойға да үйлестіріп т.б. іске асырылғандығын да байқаймыз.

Жалпы халықтың өз алдына жеке отау тігіп, егеменді ел болуды армандауы, өзінің төл мәдениетіне, тіліне, тарихына, әдебиетіне деген табиғи қызығушылықтың өркендеуі т.б. — бәрі де ХХ ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ фольклорын жариялау ісін тездеткені анық.

ХХ ғасырдың бірінші жартысында ғылыми-педагогикалық сипатта жарияланған фольклор үлгілері, көбінесе хрестоматия, оқу құралы т.б. үлгісінде жарық көріп, олардың алғысөзі, ғылыми түсініктемелері бірге берілетін болған. Қазақтың халық ауыз әдебиеті жеке пән ретінде мектепте оқытыла бастады. Осымен байланысты мектеп бағдарламасына сәйкес 1940 жылы С.Мұқанов пен Қ. Бекхожин құрастырған халық ауыз әдебиетінің хрестоматиясы баспадан шықты. Негізінен, хрестоматия ішінде берілген фольклор үлгілерінің паспорттық деректері жоқ. 1944 жылы С.Мұқанов пен Қ.Бекхожиннің құрастыруымен «Қазақ әдебиеті» атты орта мектепке арналған хрестоматия кириллица әрпінде жарыққа шықты [23]. Хрестоматия басылуындағы мақсат оқушыларды, жалпы халық әдебиетін сүйіп оқитын оқырмандарды халықтың ерлік тарихымен таныстыра отырып, олардың бойына отансүйгіштік, елді, жерді қадірлеу тәрізді тәрбиелік мәні құнды қасиеттерді дарыту болған. Хрестоматияның алғысөзі мен мазмұны бар. Құрамында: «Аяз би», «Ер Төстік», «Құламерген» ертегілері [23, 5-57]; тұрмыс-салт жырларынан [23, 58-65] «жар-жар», «бет ашар», «көңіл айту», «толғау» тәрізді үлгілері; батырлар жырларынан [23, 66-147] «Ер Едіге», «Қобыланды батыр», «Ер Тарғын», «Қарасай-Қази» т.б.; лиро-эпостық жырлардан [23, 148-206] «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Қыз Жібек»; жеке ақындардың шығармаларынан [23, 207-282] Асан қайғы толғаулары, Бұхар жырау, Махамбет, Шернияз, Досқожа, Шортанбай, Мұрат, Сүйінбай т.с.с. ақындардың өлеңдері қамтылған. Алғысөзде [23, 3-4] құрастырушылар С.Мұқанов, Қ.Бекхожин хрестоматияның басылудағы мәні-мақсатына; хрестоматияға енгізілген әр жанрдың тақырыптарына қысқаша ғана тоқталады. Мәселен, «Тұрмыс-салт жырлары» атты

бөлімге «Мамайды жоқтау» деген жырдың қосылғанын; аңыз бойынша бұл жоқтауды батыр анасы Қараулек екендігін, Мамайдың ерлік, отансүйгіштік бейнесін оқушыларға жақсы аңғарту қажеттігі сөз болады.

Ал, «Батырлар жыры» деген бөлімде «Ер Тарғын жыры» берілген. Сондай-ақ Мергенбай жырау жырлаған «Қобыланды батыр» жыры да бар. Батырлардың ерлік, отансүйгіштік қасиеттерін құрастырушылар Отан соғысымен байланыстырады. Демек, сол тұстағы жарияланған түрлі фольклорлық жинақтар, хрестоматиялар, кітаптардың жастар бойына еліне, жеріне т.б. деген отансүйгіштік қасиеттерді, ортақ жауға келгенде алауыздықтарды қойып, ортақтасу, бірігіп күресу т.б. тәрізді идеяларды да дарыту болғанын айту керек. Әрі бұлардың сол кездегі сыртқы жауларға қарсы үгіт-насихат құралдары қызметін атқарғанын да есте ұстау қажет.

Кітаптың «Жеке ақындардың шығармалары» деп аталатын бөлімінде қазақ халқының XVIII—XIX ғғ. әлеуметтік күйін, сыртқы жауларына, отарлау саясатына т.б. қарсы күрестерін көрсететін және патша қысымына түскен қазақ елінің жай-күйін елестететін шығармалар енген. Жалпы хрестоматияға енген мәтіндердің қайдан алынғаны көрсетілмеуі т.б. бәрі кітаптың ғылыми сипаттан гөрі педагогикалық мақсатта жарияланған басылым екенін танытады.

ӘДЕБИЕТ

1. *Сұбханбердина* Ү. Қазақ халқының атамұралары: Мазмұндалған библиографиялық көрсеткіш. Алматы: ҚР ОҒК, 1999. 47—50-бб.
2. *Сұбханбердина* Ү. Қазақ халқының атамұралары: Мазмұндалған библиографиялық көрсеткіш. Алматы: ҚР ОҒК, 1999. 58-59-бб.; Қазақ. Алаш, Сарыарқа (Құраст. Ү.Сұбханбердина). Алматы: Ғылым, 1993.
3. Алаш. 1917. №17. 13 апрель.
4. Алаш. 1917. №22. 25 май.
5. Алаш. 1917. №14. 9 март.
6. Алаш. 1917. №13. 4 март.
7. Айқап. (Құрастырған Ү.Сұбханбердина, С.Дәуітов). Алматы: Ғылым, 1995. 557-б.; Қазақ халқының атамұралары. Мазмұндалған библиографиялық көрсеткіш. Алматы: ҚР. ОҒК. 1999. 93—247-бб.

8. Айқап. 1914. 83-84-бб.

9. Айқап (Құрастырған Ү.Сұбханбердина, С.Дәуітов). Алматы, 1995. 351-б.

10. Қазақ // Қазақ, Алаш, Сарыарқа. Мазмұндалған библиографиялық көрсеткіш (Құраст. Ү.Сұбханбердина). Алматы: Ғылым, 1993. 21-155-бб.; Қазақ (Құраст. Ү.Сұбханбердина, С.Дәуітов, Қ.Сахов). Алматы, 1998. 560-б.; Қазақ халқының атамұралары. Мазмұндалған библиографиялық көрсеткіш (Құраст. Ү.Сұбханбердина). Алматы: ҚР ОҒК, 1999. 50-56, 597-811-бб.

11. [Бөкейханов Ә.] Маркес Н. Ешкітау (Қырым сөзі). Таржімө еткен Қыр баласы // Қазақ. 1895. №34. 10 июнь; Маркес Н. Құрбан қия // Қазақ. 1915. №138. 25 июнь; Маркес Н. Сұлтан Сәли // Қазақ. 1915. №136. 18 июнь; Маркес Н. Азамат Юсуф // Қазақ. 1915. №133. 7 июнь; Маркес Н. Герейдің жабылуы // Қазақ. 1915. №135.

12. *Қошқарбай батыр*. (Қол к.: Қыпшақ баласы) // Қазақ. 1913. №15; Торайғыр. Жаланапш баба. (Құрбан қажы аузынан) // Қазақ. 1916. №182.

13. Торайғыр. Жаланапш баба. (Құрбан қажы аузынан) // Қазақ. 1916. №182.

14. Молла Ирами кітабынан қалай жаза бастаған (ескі Иран ертегісі) // Қазақ. 1916. №183.

15. [Бөкейханов Ә.] Қыр баласы. Г.Н.Потанин // Қазақ. 1913. №5; [Потанин Г.Н.] Ішкі хабарлар // Қазақ. 1913. №17; Ішкі хабарлар // Қазақ. 1913. №22; Ішкі хабарлар // Қазақ. 1913. №26; Саматов М. Г.Н.Потанин докладынан. Оқшау сөз // Қазақ. 1914. №56; Баржақсин А. Г.Н.Потанин жайында // Қазақ. 1915. № 150; Болғанбаев Қ. Әдеби борышымыз // Қазақ. 1915. № 150; [Дулатов] Григорий Николаевич Потанин // Қазақ. 1915. № 150 т.б.

16. [Бөкейханов Ә.] Қыр баласы. Қара Қыпшақ Қобыланды // Қазақ. 1915. 126—129-бб.

17. Қобыланды батыр // Қазақ. 1915. № 94. 119-б.

18. Еңбекші қазақ. 1923. №121. 27 август. 2—3-бб.

19. Еңбекші қазақ. 1923. №121. 27 август. 2-б. (Ескерту: газет беттеріндегі мақалалардың дені араб әрпіне негізделіп жазылған. *Н.Ж.*)

20. Еңбекші қазақ. 1930. №9. 12 январь. 3-б.

21. *Бөкейханов* Ә. Григорий Николаевич Потанин // «Ер Сайын» кітабы ішінде (жыршылар айтуынан алып, өндеп өткеруші Байтұрсынұлы Ахмет). Мәскеу. Ұлттар Комиссариаты қарауындағы Күншығыс баспасы, 1923. 86—91-бб.

22. *Бөкейханов* Ә. Григорий Николаевич Потанин // Шығармалар ішінде (Құраст. М. Қойгелдиев). Алматы: Қазақстан, 1994. 279-б.

23. Қазақ әдебиеті. Орта мектепке арналған хрестоматия (Құраст. С.Мұқанов, Қ.Бекхожин). 1-бөлім. Алматы: ҚБМБ, 1944. 283-б.